

Religionsvidenskab og Radical Orthodoxy

Aksetid ifølge Hans J. Lundager Jensen og John Milbank

KRISTOFFER GARNE

ENGLISH ABSTRACT: *The article discusses the use of Axial Age Theory in Hans J. Lundager Jensen and John Milbank, as well as its relevance for the dialogue between academia and the church.*

DANSK RESUMÉ: *Artiklen diskuterer brugen af aksetids-teori hos Hans J. Lundager Jensen og John Milbank, samt dens relevans for dialogen mellem universitet og kirke.*

KEY-WORDS: *Axial Age Theory; secularization; Radical Orthodoxy; Charles Taylor; dialogue between Theology and Religious Studies*

Hans J. Lundager Jensen og John Milbank har mange ting til fælles. De er nogenlunde jævnaldrende og fremtræder begge med briller og et ikke alt for fyldigt fuldskæg. De arbejder begge interdisciplinært og kombinerer en associationsrig talestrøm med en lynende klarhed – til stor begejstring for kolleger og studerende. De har begge et halvhemmeligt andet fornavn (henholdsvis det Jørgen, der gemmer sig bag det J., som man helst skal nøjes med, og et sjældent brugt Alasdair). Og så har de begge i de senere år været med til at introducere aksetids-tænkning i deres fag og har dermed åbnet for en ny dialog imellem religionsvidenskab og teologi.

Desværre har de to herrer forspildt den oplagte mulighed for at møde hinanden i 2017, da Milbank var i Aarhus, og desværre skriver Hans J. (næsten) kun på dansk. Så samtalen imellem dem må delvis konstrueres af andre.

Da jeg, som er teolog og præst, for et par år siden begyndte at nære en større interesse for religionsvidenskab og kom i kontakt med Hans J., fandt vi ud af, at vi delte

en fælles begejstring for den teologiske bevægelse Radical Orthodoxy.¹ Jeg var umiddelbart mest optaget af bevægelsens repræsentant Graham Ward, som bl.a. har skrevet et lille programskrift, der argumenterer for enheden af teologi og religionsvidenskab (Ward 2019). Hans J. var dog mere begejstret for Milbank, som bl.a. er kendt for sit opgør med socialvidenskaberne, *Theology and Social Theory* fra 1990, hvor Durkheim og andre religionsvidenskabere beskyldes for at være nihilister. Hans J. fik dog sagt 'jeg insisterer ikke på Milbank' på en måde, der var så insisterende, at jeg fik lyst til at genopfriske og uddybe mit bekendtskab til Milbanks værker. Og det viste sig, at Milbank i de seneste år har behandlet de samme værker af Robert Bellah og Philippe Descola, som Hans J. har frugtbart i en dansk sammenhæng.

Religion, evolution, ortodoksi

Aksetids-teorien eller teorien om kulturel evolution, som inden for religionsvidenskab især er blevet fornyet af Bellah, går kort sagt at ud på at betragte religion som et fænomen, der gennemgår forskellige udviklingsstadier. I Hans J.s udgave² opereres der med fem trin eller idealtyper: tribal, arkaisk, aksial, post-aksial og nutidig religion. Tribal svarer nogenlunde til oprindelige stammesamfund. Arkaisk til tidlige bystater og kongeriger, fx Babylonien og Israel. Det aksiale betegner dels gennembruddet af en kritisk bevidsthed, dels en samfundsudstigende tendens. Post-aksial er en kompromisform, hvor 'verdensreligionerne' blander arkaiske og aksiale træk. Det nutidige er situationen efter den franske revolution, hvor staten ikke længere sanktionerer en bestemt religion, og der derfor bliver 'frit valg på alle hylder'.

Milbank blev berømt for allerede omkring 1990 at tale om det post-sekulære og beskrive sekularisering som en ikke-nødvendig udvikling. Sekularisering var og er noget, der hele tiden skal frembringes og støttes, ikke en naturlig tilstand, der er tilbage, når en religions dominans aftager. Milbank har bl.a. peget på teologiske udviklinger i middelalderen – herunder fremkomsten af forestillingen om en 'ren' natur og en 'ren' filosofi – som en utilsigtet forløber for sekularisering. Teologerne ville redde Guds op-højethed, men lagde i stedet grobunden for, at han kunne tænkes bort.

Når en 'ortodoks' (egtl. anglokatolsk) teolog som Milbank er blevet interesseret i asketids-teori, skyldes det formentlig især Charles Taylor, der i sit store værk *A Secular Age* fra 2007 knytter an til og supplerer Milbanks sekulariseringsanalyser. I forlængelse af Max Weber fokuserer Taylor bl.a. på reformbevægelser såsom amerikanske calvinisters samfundsprogrammer. Forsøget på at afspejle Guds rige på jord gennem protestantisk arbejdsmoral baner vejen for sekularisering. For hvis Guds rige kan realiseres på jorden ved at leve et liv i kald og stand, kan man også pludselig forestille sig, at Gud ikke spiller nogen rolle. Og fjerner man Gud fra den ligning, der begrunder den

¹ Jf. de to artikler, som vores 'samarbejde' har mundet ud i: Lundager Jensen 2020a og Garne 2020.

² Se fx den ultrakorte version i Lundager Jensen 2020b.

protestantiske arbejdsmoral, har man det moderne sekulariserede samfund, hvor religion og tro er blevet noget, man kan vælge til og fra, ikke en naturlig bestanddel af samfundets sfære, hvor det hellige og det profane balancerer hinanden.³

I sit store værk overvejer Taylor også, om sekulariseringen kan have endnu ældre rødder end protestantiske reformbevægelser og forviklinger i middelalderens teologi. Og her er han stødt på aksetids-teorien, bl.a. gennem Bellah og Marcel Gauchet.⁴ For kan man ikke sige, at kombinationen af kritisk tænkning og religiøs motiveret verdensudstigning, som vi ser hos profeterne, de tidligere kristne og buddhisterne, baner vejen for sekularisering, idet sand religion bliver noget, der skal realiseres ved at bryde med samfundet, ikke ved at deltage i dets kultiske handlinger?

På dette sidste punkt siger Milbank dog fra.⁵ For hvis vi forstår kristendommen som aksial, giver det ingen mening at tale om det aksiale som årsag til sekularisering. Kristendommen vil ikke afskaffe religion, men lade den gennemsyre verden. Den er ikke en affortryllelse, men en dybere fortryllelse af alting gennem forestillingen om materiens forbindelse til det transcendent. Alt er helligt, alt indgår i den konstante gave-udveksling mellem Gud, menneske og verden. Der skal en revolutionær som Frans af Assisi til, for, at der overhovedet kan blive tale om den mindste kim til sekularisering – og så er vi langt inde i kristendommens historie. De franciskanske teologer opfandt forestillinger som 'univocitet' (at et ord som 'væren' altid betyder det samme) og 'ren natur'. Og så begyndte de at vende ryggen til samfundet og leve uden for dets institutioner. De opgav den katolske tanke om at bidrage til samfundets hellighed og gik i stedet ud i naturen. De ville frelse verden, ikke kultivere den.

Men, kan religionsvidenskaben spørge Milbank, kan man ikke netop sige det samme om de første kristne? De var da i den grad fokuseret på frelse, ikke velsignelse, for nu at bruge en af Hans J.s mest udbredte sondringer. Men her indvender Milbank, at aksial religion må forstås som paradigmatisk syntetiserende, ikke udstigende. Det aksiale bringer det transcendent og det immanente sammen, det adskiller det ikke.

Der findes uden tvivl en meget stærk udstiger-tendens i Biblen og den tidlige kristendom, uanset om man så vil finde sekulariseringens rødder her eller ej. Men der er også noget produktivt for religionsvidenskaben i Milbanks insisteren på at forstå det aksiale som paradigmatisk syntetiserende – især hvis vi følger fx Bernhard Lang i at regne Jesus med som en af de aksiale foregangsmænd (Lang 2013, 37). Bellahs berømte diktum "Nothing is ever lost" (Bellah 2011, 267) siger jo netop, at det nye altid opbevarer det gamle i nye former, det tager ikke afsked med det. Man kunne måske derfor bedst forstå det aksiale som nye mulighedsbetingelser inden for det arkaiske?

Som et eksempel kan man nævne Paulus' menighed i Korinth. Paulus forsøger i sine breve at overbevise sin menighed om, at de er på vej ud af denne verden og derfor

³ Taylor 2007 sonderer mellem paleo-durkheimianske, neo-durkheimianske og post-durkheimianske samfundsformer, hvilket svarer nogenlunde til arkaiske, post-aksiale og nutidige religionstyper.

⁴ Taylor skrev forord til Gauchet 1997.

⁵ Det følgende signalement af den 'sene' Milbanks tanker er især baseret på Milbank 2013 og 2015.

bør leve på en radikal måde. Men samtidig skoser han dem i menigheden, der er alt for ivrige og lever i ånden alene. Paulus anbefaler ensartethed og redelighed i menighedens sammenkomster, og han omtaler nadverfejringen som noget, der helst skal have samme orden som et arkaisk måltidsfælleskab. Samtidig tillader han spontan tungetale og andre profetiske udgydelser. Men de skal tydes og udlægges for menigheden. Det aksiale kan altså gennem en intellektuel bearbejde give plads til og genoplive mere tribale religionsudtryk, der havde trange kår i et arkaisk tempel, hvor alt er reguleret og ordnet.

Er vi ikke indskrænkede i vores syn på tribal religion, spørger Milbank (Milbank 2015, 108)? Måske er de oprindelige stammereligioner mere sofistikerede med deres magtfulde væsner, end grækerne var med deres antropomorfe guder? Ifølge Milbank er der stor affinitet mellem den tribale, magiske påkaldelse af kosmiske kræfter og så den kristne, aksiale liturgi, som 'theurgisk' nedkalder den guddommelige krop over menigheden. Dette, og ikke det arkaiske fedteri for guderne, er sand religion ifølge Milbank. Aksial religion er en revitalisering af det tribale i arkaiske rammer inden for en ny transcendent horisont. Således Milbank.

Det ville dog formentligt være mest redeligt at stå ved, at udstigertendensen og den potentielle sekulariseringstendens var og er her fremherskende i aksial religion, og så med Hans J. kalde den ortodokse kristendom, Milbank repræsenterer, for 'post-aksial kompromisreligion' (Lundager Jensen 2018)?

Religionsvidenskab og teologi

Overfører vi Milbanks diskussioner til det danske, teologiske landskab, som Hans J. og jeg er opfostret i, lever det mere 'rene' aksiale i bedste velgående, i hvert fald i teorien. I min teologiuddannelse fra 2010-2016 blev vi først og fremmest præsenteret for et bekræftende sekulariserings-narrativ. Kristendommen, især den lutherske, har selv været med til at bane vejen for moderniteten. Derfor er der ingen konflikt mellem modernitet og protestantisk kristendom, og teologerne kan sagtens forkynde 'på modernitetens præmisser'.

Med jævne mellemrum bliver der i *Kristeligt Dagblad* ført diskussioner om, hvorvidt den akademiske teologi er blevet irrelevant for kirken og samfundet. Her bliver 'religionsvidenskab' brugt som et skældsord. Teologi er blevet til religionsvidenskab, hvilket må betyde, at med den stigende specialisering glemmer eksegeterne og kirkehistorikerne det systematiske aspekt af teologien. Det forekommer rigtig nok, men gælder for alle uddannelser.

I stedet for at skyde skylden på de forskere, der passer deres arbejde, kunne man måske vende pegefingern indad. Kan det ikke også være de både halv- og helsystematiske teologer (og præster), der ikke følger med i, hvad deres kollegaer på de andre afdelinger og fakulteter kommer frem til? Det burde ikke være uoverkommeligt at afsætte en månedlig eftermiddag til at bladere i nogle af de flere udmærkede dansksprogede teologiske og religionsvidenskabelige tidsskrifter for at se, hvad der her rører sig – og så selv drage de (systematisk-)teologiske konsekvenser af de nye indsigter.

Det kan ikke være andres pligt at gøre arbejdet med at læse, forstå og tænke for én, hvad anklagen mod den nye irrelevante religionsvidenskabelige teologi ellers kunne få det til at lyde som. Det må være den enkelte præsts eget ansvar, på baggrund af bl.a. sin akademiske uddannelse, at komme frem til og fremsætte det 'kristendommens iboende sandhedskrav', som rektoren for Folkekirken Uddannelses- og Videnscenter har formulerer som teologiens opgave (KD 10/11-2020).

Det er ikke, fordi universitetsteologien ikke skal beskæftige sig med sandheden, men er den virkelig noget, der kan gøres krav på? Er sandheden ikke snarere noget, der viser sig (*a-letheia*, det ikke-lukkede), eller måske ligefrem Jesus, sandheden, vejen og livet (Joh 14,6)?

Som også Hans J. har antydnet i debatten (KD 3/11-2020), er det højst tvivlsomt, at kirken og kristendommen skulle være bedst tjent med, at præsterne går rundt og fremsætter sandhedskrav. Man kan fx spørge, om Folkekirken har bevaret sin legitimitet gennem corona-krisen ved at række menigheden sandhedskrav gennem digitale medier? Eller har den snarere gjort det ved at tilbyde alternative, meningsfulde og opbyggelige fællesskaber, og ved at være det sted, hvor man gennem de forskellige grader af nedlukning kunne mødes i ordnede, arkaiske rammer og synge, lytte, se, høre og blive velsignet? For nu at citere de ord, der i skrivende stund er de seneste, Hans J. har publiceret i en direkte teologisk sammenhæng:

Det er højst tvivlsomt, om den kendte, kategoriske sondring imellem religion og evangelium nogen sinde var retfærdig. Grundtvigs sondring imellem menneske og kristen var bedre, for med 'menneske' mente han hedning. Den eneste vej ind i sand kristendom var sandt hedenskab. Sagt med Robert Bellahs termer: Ganske vist gik vejen ind i det aksiale engang i et brud med det tribale og det arkaiske; men fra og med postaksial religion må den gå igennem det tribale og/ eller det arkaiske. Hvis nogle, eller mange, bliver stående på vejen og nøjes med at glædes over og trøstes af den skabende og velsignende Gud, med eller uden varmt fællesskab, er det heller ikke så ringe (Lundager Jensen 2020, 197).

Hverken teologien eller kirken kan leve med en situation, hvor religion opfattes som et skældsord, og kristendommen forstås som mest optimal, når den er det rene sandhedskrav uden tid og sted, fællesskab, lyd, lys og bevægelse. Hvis teologien bliver ved med at bekræfte sekulariseringen og det rene evangelium og ikke indser, at post-aksial religion og alle dens spraglede udtryk er kommet for at blive – og måske appellerer bedre til mange af nutidens mennesker end store sandhedskrav – bliver den først for alvor irrelevant.

Har teologerne for meget berøringsangst over for religionsvidenskab til at ville lære dette af dens repræsentanter, kunne de måske i stedet læse vores engelske, ortodokse venner, der ikke er bange for, at denne snak bliver for 'vag', så længe vi husker, at Gud blev menneske og giver sig selv til os gennem et ritual: nadveren. Milbank skriver:

The unprovable, uncertain, and necessarily vague⁶ to which we must critically appeal and which we must constantly reinterpret is now also that which is most proximate to us

⁶ Her er Milbank i øvrigt på linje med en af Hans J.s andre helte, nemlig Roy Rappaport, for hvem et "ultimativt sakralt postulat" også helst skal være tilpas 'vagt'.

as the Eucharistic and ecclesial body that should now compose even our most physical matrices (Milbank 2015, 120).

Når selv Vorherre engang imellem må 'føle sig frem,' som Milbank har sagt det,⁷ kan vi vel også gøre det som kirke og teologer? Heldigvis har vi foruden den teologiske tradition pyntede kirkerum, salmebøger og højtidelige ritualer, så vi ikke skal famle rundt i blinde eller fremsætte alle sandhederne selv.

LITTERATUR

Bellah, Robert

2011 *Religion in Human Evolution. From the Paleolithic to the Axial Age*, Belknap Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674063099>

Garne, Kristoffer

2020 "Den liturgiske vending. Et essay om radikal ortodoksi og ritualer", *Fønix*, 96-119.

Gauchet, Marcel

1997 *The Disenchantment of the World. A Political History of Religion*, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691238364>

Lang, Bernhard

2013 "Agerbrugeren, den intellektuelle og individet. Præsentation og fortolkning af religiøs evolution efter Robert Bellah. Med en annoteret bibliografi over de historiske stadier, Bellah-style", *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 60, 32-56. <https://doi.org/10.7146/rt.v0i60.20409>

Lundager Jensen, Hans J.

2018 "Biskoppen og asketen. Post-aksial kompromisreligion og Aarhus Domkirkes altertavle", *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 68, 75-90. <https://doi.org/10.7146/rt.v0i68.109110>

2020a "Natur, bibel, analogisme", *Fønix*, 1-49.

2020b "Den rituelle triade og nye gudstjenesteformer. Religionshistorisk dybdeperspektivs refleksioner over nye gudstjenesteformer", in: Jette Bendixen Rønkilde & Jørgen Demant, eds., *Mellem afbrydelse og forkyndelse. Gudstjenester til tid og sted*, Eksistensen, 183-197.

Milbank, John

2006 *Theology and Social Theory. Beyond Secular Reason*, 2. udg. [1. udg. 1990]., Blackwell Publishing.

2013 *Beyond Secular Order. The representation of Being and the Representation of the People*, Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118825365>

2015 "The Legitimacy and Genealogy of Secularization in Question", in: Stijn Latré et al., eds., *Radical Secularization? An Inquiry into the Religious Roots of Secular Culture*, Bloomsbury, 83-127.

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=7tMaZAlhemw&t=3783s> (ca. en time inde).

Taylor, Charles

2007 *A Secular Age*, Belknap Press. <https://doi.org/10.4159/9780674044289>

Ward, Graham

2019 *Theology and Religion. Why It Matters*, Polity Press.

Kristoffer Garne, sognepræst, cand.theol.

Nis Petersens Vej 26, 7620 Lemvig